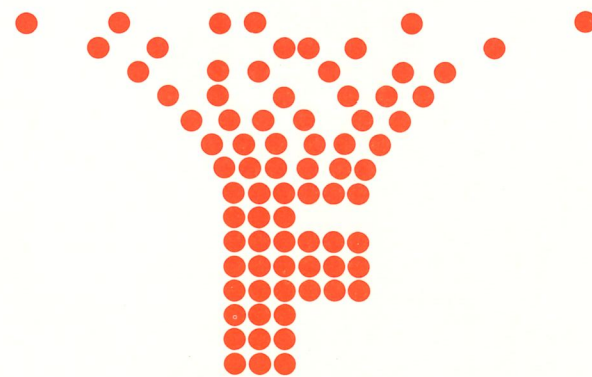




*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
13e jaargang nr. 3, september 1981*

Flehite



FLEHITE proficiat..

En dat mét en door Flehite het museum mag gedyen, tot vreugde van allen die eigen stad en land een warm hart toedragen. En dat meer en meer mensen de rijkdom mogen ontdekken van ons oud cultuurgoed.



Intussen gaan wij van Beco Projekten nijver door met het inrichten van kantoren en scholen, direktiekamers en konferentiezenalen, van banken en tehuizen, en desgewenst van musea.

Bel voor een programmapresentatie in Hoevelaken

De permanente expositie van 10.000 m² overtuigt u van de brede mogelijkheden van Beco Projekten. Uiteraard komen wij ook graag met uitvoerige informatie bij u. Bel in elk geval om een dokumentatiemap, de sleutel tot solide zekerheid in projekten-inrichting.

**BEKO
projekten**

Hoevelaken - Hogebrinkerweg 4
Tel. 03495-5224



De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog ...



Flehite

Inhoud

Boekbespreking	43, 53, 56
<i>B. G. J. Elias</i> De restauratie van de Koppelpoort in 1885/86	44
Varia	51
Bij het afscheid van mevrouw Heijenga	52
Kroniek	53
<i>C. J. A. Jörg</i> Een Japans lakpaneel	54



Het station Amersfoort-Staat voor de lijn naar Kesteren. Het is in gebruik geweest van 1886-1901.

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
C. Broekhuijsen, dr. J. A. Brongers,
dr. J. Hovy, drs. R. M. Kemperink,
drs. W. J. van Tent en ir. P. Wassink.

Redactieadres,

abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 82, Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Flehite verschijnt elk kwartaal.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f 20,-;
instellingen: f 30,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: drs. W. J. van Tent,
Constantijngaarde 4, Hoevelaken.
Lidmaatschap: f 32,50.

ISSN 0165-960X

G. A. Russer, *Amersfoort-Kesteren, 'n veel besproken spoorlijn*. BDU, Barneveld 1981. 95 blz., afbn., krtn. ISBN 90.70150.115. Kan men zich een 'Flehitaanser' onderwerp voorstellen dan een spoorlijn, lopende dwars door de oude gouw Flehite, van noord naar zuid? Dit werkje, verschenen als no. 9 van de Schaffelaarreeks (no. 4 van deze reeks, over Jan van Schaffelaar handelende, werd reeds in dit blad besproken), voldoet zeker aan een bestaande behoefte. Tot dusver bestond geen afzonderlijk werk over de geschiedenis van deze spoorlijn, die toch voor de streek zo'n grote rol heeft gespeeld in de jaren 1886-1944 en ook nog wel daarna. Men heeft nu alles 'op een rijtje', zoals dat tegenwoordig heet, aangevuld met de resultaten van veel nieuw onderzoek, toegelicht door gemakkelijke kaartjes en oudere en nieuwere foto's. De onderhavige lijn is in 1886 geopend, maar zij was toen reeds vele jaren voorwerp van een felle discussie, gevolg van de controverse over de toekomstige tracering van de lijn en tussen de verschillende particuliere spoorwegmaatschappijen, die toen op ons grondgebied opereerden, alsmede van de afkeer dezer maatschappijen van staatsingrijpen. De spoorbaan werd door de staat aangelegd en aan de H.S.M. (Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij) in exploitatie gegeven. Na de voorgeschiedenis, die tevens een korte maar heldere uiteenzetting over de toestand op spoorwgebied in ons land in het algemeen

sedert ca. 1860 bevat, volgt een handig chronologisch overzicht. De laatste trein voor reizigersvervoer reed op 18 september 1944, toen de Spoorwegstaking juist was begonnen. Daarna werden de spoorbruggen en viaducten door de Duitsers opgeblazen. Een onderhoudend en leerzaam verhaal biedt dit werk over de lotgevallen van de lijn in de jaren 1886-1944, de stations Amersfoort, Woudenberg, Veenendaal, Rhenen en Kesteren. Ook de haltes, zoals Leusden (weliswaar opgeheven wegens onvoldoende belangstelling) worden niet vergeten. Courantenberichten, herinneringen, rapporten, plannen enz. worden aangehaald. Hoewel vooral na ca. 1920 het buurtvervoer per tram en later vooral per bus concurrentie voor de spoorlijn betekende, werd eerst de oorlog 1940-1945 beslissend voor haar lot. Van 1946 tot 1952 was er nog buurtgoederenvervoer met stoomtracties, daarna tot de opheffing van dit vervoer in 1972 met diesellocomotief. Tenslotte bleef niets anders over dan het vervoer van auto's van Amersfoort naar Leusden door de firma Pon. Al sedert 1955 doken echter telkens plannen op voor herstel van de lijn. Tenslotte werd in 1981 de spoorweg Rhenen-Veenendaal en verder hersteld, echter bij De Haar afbuigend naar Utrecht. De bijlagen omvatten een persoons- en plaatsnamenregister en literatuurlijsten.

J.H.

De restauratie van de Koppelpoort in 1885/86

B. G. J. Elias

'Dit gebouw toch is voor de kennis der middeleeuwsche bouwkunde en strategie niet alleen belangrijk, maar zeker het merkwaardigste van ons geheele land'.¹⁾

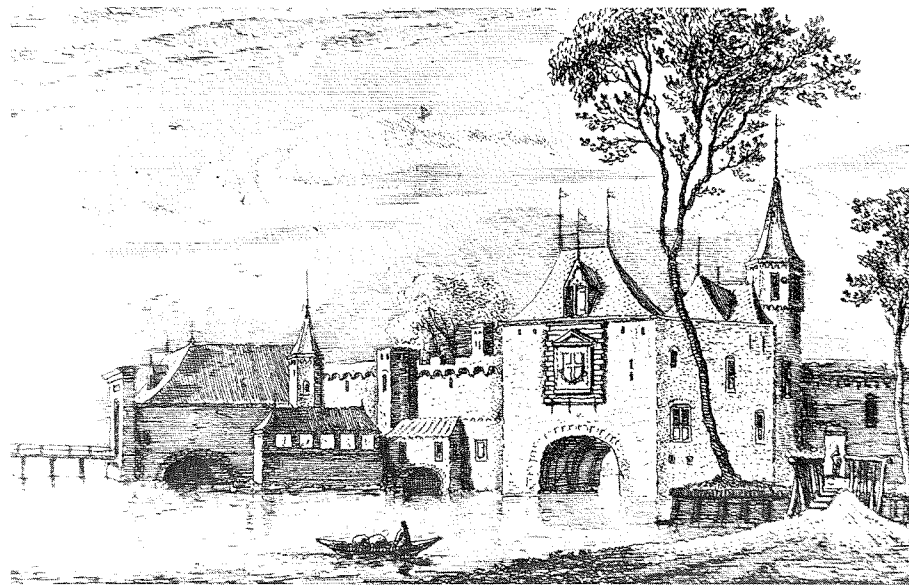
Geschiedenis van de Koppelpoort²⁾

Ruwweg gesproken in de periode 1380-1450 kreeg Amersfoort een geheel nieuwe omwalling met een aantal indrukwekkende poorten. De Koppelpoort, Monnikendam, de stadsmuur bij de St. Annastraat en het gereconstrueerde stuk stadsmuur bij Achter de Kamp zijn er de overblijfselen van.

Wanneer de Koppelpoort gebouwd is, is niet bekend. Het zal in de eerste vijftig jaar van de bouw van de tweede omwalling gebeurd moeten zijn.

In 1641 werd een poortje aangebracht in de stadswal ter verbinding van Kleine Spui en Kleine Koppel. Dit gedeelte verdween bij de afbraak van de stadsmuren begin 19de eeuw. Kort daarop, in 1643, werd de Koppelpoort en met name de voorpoort ernstig beschadigd door een overstroming van Rijnwater. Van Rootselaar stelde dat de poort in 1645/46 hersteld werd en toen ongeveer zijn huidige vorm kreeg³⁾.

De voorpoort zou toen zijn afgebroken. Dat is o.i. echter zeer de vraag. Veeleer zal aan een verbouwing gedacht moeten worden. Van Rootselaar wees op de ets van A. Rademaker in het *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden* (1725), die de poort in 1640 zou weergeven. Nu vertoont deze ets een zeer grote gelijkenis met een tekening in de collectie van Flehite en die dus wellicht Rademaker als voorbeeld gediend heeft. Het papier waarop deze tekening gemaakt is dateert echter van ca. 1660⁴⁾!



*De koppelpoort in 1640. Prent van A. Rademaker in *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden* (1725). Duidelijk is het boogfries op het linker deel van de poort zichtbaar. Is de prent gemaakt naar de hier afgebeelde anonieme tekening in de collectie van Flehite?*

Zou Rademaker dus niet juist de nieuwe situatie na de verbouwing hebben weergegeven? Een situatie die overigens ook heel duidelijk zichtbaar is op het schilderij van Withoos uit ca. 1670. Misschien is de voorpoort later in de 17de of begin 18de eeuw alsnog gesloopt en dacht Rademaker toen hij zijn ets vervaardigde te maken te hebben met de situatie vóór 1645.

Hoe dit ook zij, in 1645 werd wel de thans nog bestaande volmolen naast de poort gebouwd. Op een gegeven moment moet ook de bekroning van één van de torentjes hersteld zijn en een verdieping op het linker gedeelte van de poort zijn aangebracht (vergelijk prent Rademaker).

Eén ding is uit bovenstaande zonder meer duidelijk: de bouwgeschiedenis van de Koppelpoort moet nog geschreven worden. Hopelijk zal dit aan de hand van de nog aanwezige archiefstukken en bouwkundige interpretatie van de verschillende elementen van de poort binnenkort nog eens gebeuren!

In de Koppelpoort bevindt zich boven het water nog een grote valdeur, die met behulp van twee grote tredmolens op en neer bewogen kan worden. Aanvankelijk deed de valdeur dienst als sluis en speelde als zodanig ook een regelende rol voor de waterhuishouding van de stadsgracht. Later, nadat er een aparte sluis in het Spui was aangelegd, diende deze uitsluitend om te voorkomen dat 's nachts schepen de stad in konden varen.

De verschillende ruimten in de poort boden onderdak aan de beurtschippers en verschillende gilden, zoals dat der zakkendragers.

De Koppelpoort bedreigd

Omdat de muren en poorten van Amersfoort elke militaire betekenis verloren hadden, begon men in de jaren twintig van de vorige eeuw met de geleidelijke afbraak. Dit ging door tot 1844. In dat jaar namelijk deelde de minister van binnenlandse zaken aan het gemeentebestuur mee, dat geen verdere afbraak van muren en poorten mocht plaatsvinden⁵⁾.

De Koppelpoort en Monnikendam bleven hierdoor gespaard.

Van een definitieve redding was echter geenszins sprake. Zo informeerde het gemeenteraadslid M. van Beek in de raadsvergadering van 12 maart 1861 naar plannen en begroting voor afbraak van de Koppelpoort. Burgemeester Wijers antwoordde dat er alleen nog maar een globale kostenbegroting was. Op 31 juli kwam Van Beek met zijn mederaadslid B. E. Herschel toen zelf met een plan voor afbraak. De burgemeester stond daar niet afwijzend tegenover⁶⁾.



De Koppelpoort in 1864. De bouwsels op de eerste verdieping rechts van de waterpoort verdwenen bij de restauratie. De open gaanderij werd aan de linkerzijde voortgezet.

Maar daar bleef het voorlopig bij. Er gebeurde echter ook niets aan het onderhoud van de Koppelpoort, waardoor deze in een allertreurigste toestand kwam te verkeren. Het was echter wederom het ministerie van binnenlandse zaken dat een aanzet tot het nu definitieve behoud zou geven. Later zou het bestuurslid van Flehite, mr. J. Heyligers, meedelen, dat hij de zaak in Den Haag aan het rollen had gebracht door een notitie van hem over het schotek van de Koppelpoort aan een 'zeker invloedrijk persoon te 's-Gravenhage' (Victor de Stuers?)⁷⁾. In 1883 begon men zich op het departement met deze zaak bezig te houden en in het volgende jaar kwam er een correspondentie op gang tussen de minister en het Amersfoortse gemeentebestuur⁸⁾. Minister mr. J. Heemskerck Azn. stelde voor dat de gemeente voor de helft zou participeren in de geraamde restauratiekosten (f 5000,—), te betalen in twee jaarlijkse termijnen of de poort kosteloos over zou dragen aan het rijk (4 juni 1884). Dit nadat de gemeente verklaard had geen geld voor restauratie te hebben maar de poort wel voor f 3000,— te willen verkopen (19 mei)! Men voerde over en weer een wat kribbige correspondentie waarin de gemeente onder meer wees op de last, die de Koppelpoort voor het land- en waterverkeer opleverde. Maar als het rijk de poort zou kopen en restaureren wilde men zich in Amersfoort wel bij dat ongemak neerleggen (18 juni)! Ook binnen de Oudheidkundige Vereniging Flehite kwam de kwestie Koppelpoort aan de orde. Op 9 oktober 1884 werd een speciale ledenvergadering over dit onderwerp georganiseerd.

Voorzitter Van Rootselaar vroeg zich af of het mogelijk zou zijn de poort te herstellen of dat deze afgebroken moest worden om zo een schandvlek voor de stad te laten verdwijnen. Hij werd ervan overtuigd dat een vereniging als Flehite niet met een voorstel tot afbraak kon komen. Men besloot zich derhalve in te zetten voor restauratie en een door de penningmeester, mr. J. Heyligers, opgesteld adres (gedagtekend 6 oktober⁹⁾) te verzenden naar de gemeenteraad¹⁰⁾. Een 16-tal leden¹¹⁾ en 57 niet-leden waren de ondertekenaars. In dit adres vroeg men om herstel van de daken en zo mogelijk algehele restauratie. Anders was de poort ten ondergang gedoemd. Alleen het rijk kon dan nog uitkomst brengen door de poort tot monument te verklaren. Maar, redelijkerwijs gesproken, zou dat alleen gebeuren als het gebouw in goede staat verkeerde. Men beklemtoonde verder het unieke karakter van de poort, zowel bouwkundig als voor de historie van de stad.

Een fraai gerestaureerde poort zou de voorbijsnellende treinreizigers zeker tot bezichtiging verlokken, terwijl men in het andere geval wel een heel triest beeld zou krijgen van het gemeentelijk beleid ten aanzien van de monumenten. Het adres van Flehite werd behandeld in de gemeenteraadsvergadering van 23 oktober¹²⁾. Burgemeester jhr. mr. T. A. J. van Asch van Wijck stelde voor het stuk ter visie te leggen, tesamen met de correspondentie, gevoerd met het ministerie. Hij sloot een nader voorstel aan de raad hieromtrent echter niet uit.

Het gemeenteraadslid P. A. Huet merkte bij deze gelegenheid nog op, vóór afbraak te zijn. Niet op principiële gronden, maar omdat er geen geld voor herstel was.

‘Daarom is het beter over te gaan tot het amoveeren van een object, dat, zoo men de zaak slepende houdt, aanleiding kan geven tot aanmerkingen buitenaf en tot een langzaam verdwijnen van wat men niet wil en kan conserveren’. Hij zou echter wachten met een voorstel tot afbraak tot er een reactie van B & W zou zijn.

Op 30 oktober antwoordde het gemeentebestuur aan Flehite dat de stad geen middelen tot herstel had, maar het initiatief gaarne aan de Oudheidkundige Vereniging liet. Wellicht zou men daar gelden bijeen kunnen brengen en dan samen met het rijk toch tot restauratie kunnen komen.

Tevens werd gewezen op de reeds gevoerde correspondentie met de minister, die op de secretarie voor het bestuur van Flehite ter inzage lag. Op 15 november vond er daarna een vergadering¹³⁾ plaats van het bestuur van Flehite met de ondertekenaars van het adres. Besloten werd een commissie in het leven te roepen, die mandaat zou krijgen om al die stappen te ondernemen waardoor het behoud van de Koppelpoort verzekerd zou worden. In deze ‘Commissie tot verzameling van gelden voor de restauratie van de Koppelpoort’ werden de bestuursleden van Flehite¹⁴⁾ benoemd, de burgemeester van Amersfoort en mr. W. H. de Beaufort uit Leusden, lid van de Tweede Kamer.

De Commissie aan de slag

In de eerste vergadering van de Commissie — op 6 december 1884 — werden de heren Van Asch van Wijck en Van Rootselaar tot respectievelijk voorzitter en secretaris/penningmeester verkozen. De nieuwe voorzitter stelde voor de Commissie uit te breiden met nog twee leden van buiten Amersfoort: jhr. mr. Th. H. F. van Riemsdijk, de adjunct-rijksarchivaris en een



Op deze foto uit 1864 is nog duidelijk het pand tussen de poort en de volmolen te zien, dat in 1886 afgebroken werd.

vertegenwoordiger van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Dit laatste had reeds in een brief van 28 november aan de Amersfoortse Raad het adres van Flehite krachtig ondersteund¹⁵⁾.

Het zou rijks-bouwmeester P. J. H. Cuypers als zijn vertegenwoordiger aanwijzen. Ook Van Riemsdijk accepteerde zijn benoeming. In diezelfde vergadering besloot de Commissie adressen voor financiële steun te zenden aan de ingezetenen van Amersfoort en daarna aan andere verenigingen en aanzienlijke personen in den lande.

Tenslotte werd besloten ‘zoo weinig vergadering te houden als mogelijk was’ en de lopende zaken zoveel mogelijk schriftelijk af te handelen en over te laten aan voorzitter en secretaris!

In februari 1885 werd het adres aan de ingezetenen van Amersfoort opgesteld en in de daarop volgende maand verzonden¹⁶⁾.

Door tussenkomst van Victor de Stuers¹⁷⁾ kon de heer De Beaufort het cliché van de houtsnede van de Koppelpoort uit het boek van Henry Havard *La Hollande à vol d'oiseau* (Parijs 1881) en diens beschrijving van dit monument voor de circulaire beschikbaar stellen.

De circulaire was ondertekend door de leden van de Commissie en twaalf belangrijke ingezetenen. Begunstigers zouden hun bijdragen, desgewenst, kunnen spreiden over 1885 en 1886. Het resultaat was een bedrag van f 1141,—. ‘De inschrijvingen zijn gedaan door personen van den meest verschillenden stand en gezindheid’, kon Van Rootselaar tevreden noteren.

Voor personen buiten Amersfoort werd een aparte circulaire opgesteld (er werden 4200 exemplaren van vervaardigd). Ook deze actie had het beoogde resultaat en leverde een bedrag van f 2069,25 op. Onder de intekenaars was prinses Sophie van Saksen Weimar, dochter van koning Willem II.

Deze acties waren nog ondersteund door een boekje van Van Rootselaar *De Koppelpoorten, de Volmolen, het Spui en de kade te Amersfoort. Historische Bizonderheden en Het lied van de Koppelpoort*, door Amersfortius (= Van Rootselaar).

Ze werden aan een 40-tal bladen en een aantal notabelen speciaal toegezonden¹⁸⁾. De commissie was zeer tevreden over het bereikte resultaat, temeer daar ‘algemeen geklaagd werd over stilstand van zaken’!

Het verloop van de restauratie

Nu de financiën in principe rond waren kon men gaan denken aan de eigenlijke restauratie.

In hun vergadering van 4 april 1885 besloten de Amersfoortse leden van de Commissie zo spoedig mogelijk samen met het college van B & W een regeling voor de restauratie te treffen. De meest eenvoudige manier — iets waar De Stuers op voorhand ook op had aangedrongen — was uitvoering onder leiding van stadsarchitect W. H. Kam onder toezicht van Cuypers.

Op 21 april kwam ook Cuypers zelf met dit voorstel. En toen men later op die dag met het gemeentebestuur vergaderde, verklaarde hij zelfs bereid te zijn één en ander geheel kosteloos te willen doen en ook geen reiskosten in rekening te zullen brengen. Cuypers was tevens van mening, dat het een eenvoudige restauratie zou moeten zijn. Dit

waarschijnlijk tot opluchting van Van Asch van Wijck, die aanvankelijk bang was dat deze restauratie onder Cuypers een grootse, en dus dure onderneming zou gaan worden.

In de maanden april tot en met augustus vond ook weer een briefwisseling tussen B & W en de minister plaats. De gemeente stelde, dat, nu er duidelijk een plaatselijke en landelijke belangstelling was gebleken voor herstel (een voorwaarde om niet met een voorstel tot afbraak te komen), zij bereid was om mee te werken. In die zin dat zij de voorziene afbraak voor haar rekening wilde nemen (een gebouwtje tussen de poort en de volmolen).

Verder wilde zij zich in feite onttrekken aan de verantwoordelijkheid voor de restauratie van dit gemeentelijk eigendom vanwege mogelijke financiële consequenties. De minister weigerde resoluut op dit voorstel in te gaan. Hij wilde f 2500,— ter beschikking stellen en verder moest men maar zorgen binnen de begroting te blijven! Afwijking van de normaal geldende regels was niet mogelijk. Tenslotte gaven B & W toe. Men kwam nu met een voorstel aan de raad voor het herstel van de Koppelpoort, dat tijdens de raadsvergadering van 28 september behandeld werd.

Verschillende raadsleden waren toch nog huiverig voor mogelijke financiële gevolgen. De burgemeester wees er echter op dat er zowel met het rijk als de Commissie aparte contracten gesloten zouden worden over de financiële regeling, die eerst aan de raad voorgelegd zouden worden. Hierna verklaarden 14 van de 15 aanwezige raadsleden zich voor. De enige tegenstemmer was M. van Beek. De restauratie mocht dan wel niets kosten, maar daarna kwamen wel de onderhoudskosten!



De Koppelpoort nu.

De Koppelpoort zou de enig overgeblevene in zijn soort van ons land zijn. ‘Wel een bewijs, dat Amersfoort in dit opzicht bij andere gemeenten, die alle deze poorten hebben opgeruimd, achter ligt’. Verder zou de poort een hinderlijk verkeersobstakel blijven. Ergo: afbreken! In het voorjaar 1886 waren de restauratieplannen gereed. Op 23 maart ontving de Commissie de plannen van Cuypers en Kam. Het dagelijks bestuur bepaalde toen dat op 12 april de openbare inschrijving zou plaatsvinden. De anderen waren hierdoor min of meer overrompeld en op 1 april kwam De Stuers in aller ijl naar Amersfoort om namens het departement het groene licht te geven.

Uitvoerig werden plan en bestek bekeken en vergeleken met de in museum Flehite aanwezige oude tekeningen en platen¹⁹⁾. Van Rootselaar had voor die gelegenheid ook exerpren gemaakt uit de stadsrekeningen van passages, die betrekking hadden op de Koppelpoort. In enkele gevallen werden ook de rekeningen zelf geraadpleegd. Daarna werd één en ander nog eens ter plekke bekeken. Vervolgens werden plan en bestek nogmaals artikel voor artikel kritisch doorgenomen en waar nodig aangepast. ‘Gedurende vijf uren zijn de Heeren onafgebroken werkzaam geweest’. Op 10 april ging ook de Commissie behoudens een kleine

wijziging accoord. Tevens stemde men er mee in zo nodig het toegezegde bedrag van f 2500,— met f 300,— te verhogen. Volgens architect Kam zouden met de restauratie de volgende bedragen gemoeid zijn:

restauratie	f 4780,—
onvoorzien	f 120,—
toezicht	f 100,—
	f 5000,—

Op 12 april waren er 7 inschrijvers met bedragen variërend tussen f 3620,— en f 4850,—.

Op 19 april werd het werk aan de laagste inschrijver, C. Diers, gegund.

Drie dagen later werd reeds met de werkzaamheden begonnen door het afbreken van het gebouwtje tussen de poort en de 17de eeuwse volmolen. Op 4 mei werd bekend dat de regering de commissaris des konings in Utrecht mr. E. H. s’ Jacob had aangewezen in de commissie van toezicht op de restauratie. Namens de gemeente had daarin zitting wethouder W. A. Croockewit en namens de Commissie Van Rootselaar.

Op 10 juni kwam Cuypers zich ter plaatse op de hoogte stellen van de werkzaamheden. Hij besloot aan de hand van een aantal zaken, die te voorschijn gekomen waren, tot enkele aanvullingen en wijzigingen. Eén en ander had wel tot gevolg dat de gemeente om een extra crediet van f 500,— boven de toegezegde f 2500,— vroeg. De Commissie stemde hier op 18 juni mee in.

Eind augustus was het werk grotendeels gereed, behoudens de restauratie van het privaat (zie hierover hieronder). De Commissie wilde nu, omdat niet te voorzien was wanneer dat laatste herstel gereed zou zijn, dat de overheid zou komen inspecteren zodat het overheidsaandeel in de restauratie uitgekeerd zou kunnen worden. De Stuurs wilde zich aanvankelijk aan de regels houden en pas inspecteren (en dus betalen) als het gehele werk gereed was. Waarschijnlijk door bemiddeling van s'Jacob vond op 19 september toch de gewenste inspectie plaats door Cuypers. Op 20 oktober werd de eindafrekening van Kam goedgekeurd. De restauratie van de Koppelpoort was succesvol afgesloten.

Bleef nog de afwikkeling van de laatste zaken en de opheffing van de Commissie. Op 29 januari 1887 bleek er nog een voordelig saldo van f 147,60 te zijn. Hiervan kreeg stadstimmerman P. van den Hooff f 80,— voor zijn toezicht²⁰). Van het nu nog resterende bedrag besloot men foto's van de voor- en achterzijde van de Koppelpoort, vervaardigd door fotograaf J. W. Wentzel, te schenken aan de minister, De Stuurs, Cuypers en de leden van de Commissie en de commissie van toezicht.

Verder besloot men de stukken betreffende de restauratie en een verslag daarvan met een lijst van geldgevers op fraaie wijze in te laten binden²¹). Op 18 april werd daarna ten huize van de voorzitter de Commissie ontbonden.

Hoe restaureren?

Alvorens meer in detail op de plannen en het verloop van de restauratie van de Koppelpoort in te gaan, is het misschien aardig enige stemmen te laten horen over de meest wenselijke vorm van restaureren in het algemeen. In *De Opmerker*, orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia van 21 maart 1885 lezen wij onder meer het volgende:



De Koppelpoort bij het begin van de restauratie (april 1886). Uiterst links is men reeds begonnen met de afbraak van het pand tussen de poort en de volmolen. Boven de waterpoort het wapenbord. Heel duidelijk is de desolate toestand van de daken te zien.

Als een gebouw tegenwoordig gerestaureerd is '... dan is alles, wat niet *stijlgerecht* was, verwijderd, de baksteentjes zijn afgebikt, de bergsteen prijkt in een smetteloze witheid, ieder ornamentje, dat maar eenigszins beschadigd was, is vernieuwd, en alwat ontbreken mocht, of verondersteld kon worden, vroeger tot den bouw behoord te hebben, is, volgens de fantasie van den restaurateur, die soms slechts een kleine kopergravure of houtsnede (men denke aan de prent van Rademaker! E.), soms ook niets, tot grondslag heeft, aangevuld.'

'Wenschelijker is het, gebouwen niet te restaureren, maar ze eenvoudig zooveel noodig te herstellen. Is b.v. het dak defect, men make het waterdicht, herstelle de goten, enz., doch make geen geheel nieuw dak, dat misschien quasi meer *in den stijl*, maar volstrekt niet noodig is. Slechts wat absoluut zonder kunstwaarde is, verwijdere men, doch men hebbe eerbied voor alles, wat door latere geslachten aan den oorspronkelijken bouw is toegevoegd.' Deze gedachten werden ook nog eens neergelegd in een op 28 mei 1885 ontvangen brief van het bestuur van Architectura et Amicitia. Ook het KOG liet zich in zijn schrijven van 24 april in dergelijke zin uit. In beide gevallen kon Van Rootselaar de briefschrijvers verzekeren dat men zich zou beperken tot herstel en '... dat alles behouden moest blijven wat behouden kan blijven en dat niet het minste veranderd mag worden, wat niet door de strengste noodzakelijkheid gebiedend wordt voorgeschreven.' Een discussie die overigens ook in onze tijd nog hoogst actueel is!

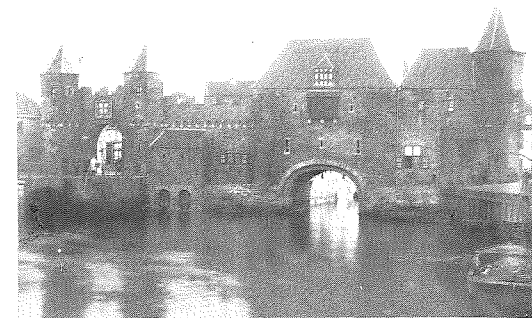
De restauratie

Was het op het eind van de vorige paragraaf door Van Rootselaar gegeven antwoord wel geheel in overeenstemming met de waarheid? Het was zonder meer waar dat het herstel van het gebouw voorop stond. En het is verder vrijwel gespaard gebleven voor 'Cuyperiaanse' toevoegsels. Toch heeft men de poort met name aan de zijde van de volmolen vrij ingrijpend gewijzigd en 'teruggerestaureerd'.

Het gedeelte tussen de land- en waterpoort was van een dak voorzien en bovendien waren er één hoog bij dat gedeelte en boven de landpoort vertrekken. Gezien de slechte bouwkundige toestand en omdat ze op de prent van Rademaker niet voorkwamen, werd tot amovatie besloten. Herstel van de oude toestand was goedkoper dan restauratie, schreef Cuypers op 19 januari 1886 aan Kam. In diezelfde brief stelde hij voor aan de stadszijde een borstwering met kantelen aan te brengen 'volgens bijgaande schets, die gemaakt is naar oude tekeningen'. Een heel merkwaardige zaak, want waarom kantelen aan een kant waar ze niet nodig waren? En graag hadden wij geweten op welke tekeningen Cuypers zich dan wel gebaseerd had!

De prent van Rademaker gaf vlak voor het begin van de restauratie ook nog aanleiding tot een verhitte discussie en briefwisseling over de versiering van de landpoort aan de Eemzijde.

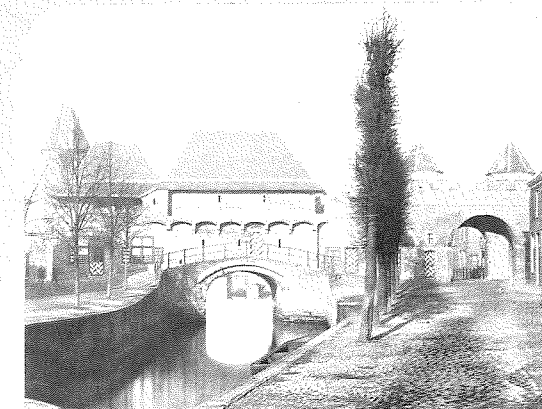
Bij Rademaker is duidelijk een boogfries te zien. Maar Kam had kennelijk onder de nieuwe kantelen een kleine tandlijst voorzien. Cuypers was het daar aanvankelijk niet mee eens (o.a. in een brief van 18 maart 1886 aan Kam).



DE KOPPELPOORT TE AMERSFOORT. (Buitenzijde)

AANKOMEN VAN DE RESTAURATIE 1886-1887.

No. 12. van de 2e serie van de



DE KOPPELPOORT TE AMERSFOORT. (Inlandzijde)

AANKOMEN VAN DE RESTAURATIE 1886-1887.

No. 13. van de 2e serie van de

De foto's, die in 1887 ter herinnering aan de restauratie van de Koppelpoort vervaardigd werden.

Op de foto van de poort aan de Eemzijde is links bij de landpoort duidelijk het privaat zichtbaar, dat niet vernieuwd kon worden. In het midden boven de waterpoort de herstellende machicouli.

De Commissie richtte zich op 11 april daarop tot de minister om de bouwplannen in de richting van een boogfries om te laten buigen. Cuypers was inmiddels kennelijk 'om' gegaan want hij adviseerde op 10 mei aan de minister om niet toe te geven. Immers het boogfries was verdwenen toen men in de jaren 40 van de 17de eeuw de poort voor het verkeer verhoogde. Wilde men het boogfries op de juiste plaats terug dan moest de poort weer verlaagd!

Het boogfries kwam daar dus niet maar wel tussen de land- en de waterpoort (Eemzijde).

Toen de restauratie eenmaal op gang gekomen was en men oude bouwsporen, beter kon bestuderen werden nog twee belangrijke beslissingen voor het uiterlijk van de poort genomen.

In de eerste plaats werd besloten de gaanderij ook aan de zijde van het Kleine Spui open te maken.

Daarnaast zou op de plek van het stadswapen boven de waterpoort weer een machicouli worden aangebracht. Een machicouli of mezekouw was een stenen of houten uitbouw met werpgaten waardoor men stenen, kokende olie e.d. op de vijand kon storten.

Verder leert ons het bestek van Kam dat de poort zowel van buiten als van binnen zeer grondig opgeknapt moest worden. De afbeeldingen van voor en na de restauratie spreken dienaangaande boekdelen. Het is overigens merkwaardig dat het oude en unieke schotek bij deze restauratie geheel buiten beschouwing is gebleven²²).

Tot slot willen wij op twee kleine aspecten van de restauratie nog apart ingaan, namelijk op het herstel van het privaat en het wapenbord.

4000 oude stenen

Op een gegeven moment deelde de architect Kam de Commissie mee, dat hij 4000 oude waalstenen nodig had voor herstel van de muur waartegen een privaat was gebouwd en hetwelk afgebroken zou worden. Zulke stenen waren niet in de handel. Maar nadere informatie had geleerd, dat dergelijke stenen in Muiden bewaard werden.

De Stuers had verklaard dat als de Commissie daarom zou vragen ze gaarne beschikbaar gesteld zouden worden. Dat geschiedde op 21 juni 1886. Op 29 juli kreeg men echter ten antwoord dat gevraagde stenen toch niet in Muiden voorhanden waren. Maar de minister van binnenlandse zaken had van zijn collega van financiën vernomen dat dergelijke stenen op zeer korte termijn beschikbaar zouden komen bij afbraakwerkzaamheden in Delfzijl. Hij zou de laatste vragen de stenen beschikbaar te stellen voor de restauratie van de Koppelpoort.

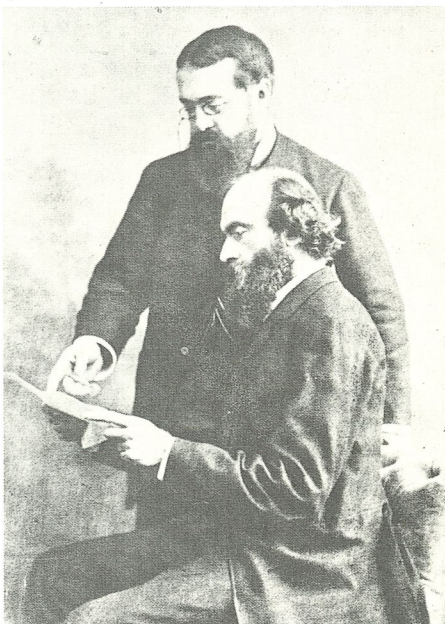
Nadat op 28 augustus in Den Haag nog eens naar de stenen was geïnformeerd, antwoordde De Stuers op 31 augustus, dat e.e.a. nog wel enige tijd kon duren en dat men maar beter een contract met de aannemer kon sluiten over uitvoering op een later tijdstip. Op 16 september kreeg men bericht dat de stenen nu klaar lagen. Toen op 19 september de eindcontrole op de restauratie door Cuypers plaats vond, bleek dat de oorspronkelijke restauratieplannen van het privaat aanzienlijke extra kosten met zich mee zouden brengen. Een eenvoudiger oplossing leek, ook gezien de nog beschikbare financiële middelen gewenst.

Op 30 september kwam Kam derhalve met een nieuw plan. Het dak zou hersteld worden en het houtwerk en de vier eiken palen waar het privaat op rustte moesten vervangen worden door twee gemetselde bogen. Aldus werd besloten en de minister werd meegedeeld, dat men afzag van het gebruik van de 4000 gevraagde stenen!

Inmiddels had men in de tweede helft van september ook de zijmuur van de poort bij de toren aan de Kleine Spui/Koppelpoort hersteld. Omdat de stenen uit Delfzijl uitbleven, had men dit gedaan met 1000 oude stenen afkomstig van de Amersfoortse stadsmuur 'achter de Hooibergen' (ter hoogte van de Coninckstraat).

Het wapenbord

Op 30 oktober 1886 schreef A. Pollen, administrateur van de Kunst Nijverheid-Teekenschool Quellinus te Amsterdam, dat het daar (op aanraden van De Stuers) gerestaureerde wapenbord van de Koppelpoort gereed was en naar Amersfoort verzonden zou worden. 'Bij voorbaat houd ik mij overtuigd, dat U over de schildering van het wapen ook tenvolle tevreden zal zijn. Het zal het effect, dat de Koppelpoort na de restauratie maakt, nog aanmerkelijk vermeerderen.' De Commissie was echter verre van tenvolle tevreden met het resultaat toen zij dat op 2 november onder ogen kreeg. In Amsterdam had men zich niet gehouden aan de op 2 juli gezonden instructie, dat op het bord het in 1816 door de Hoge Raad van Adel vastgestelde wapen zou moeten prijken. Pollen reageerde op dit verwijt (15 november) dat hij had gehandeld volgens de instructies van Cuypers. Cuypers reageerde zelf op 20 november in een brief aan Van Rootselaar. Volgens zijn instructie was het bord eerst schoongemaakt en daarbij waren de 'afschuwelijke leeuwen' met het wapen voor driekwart verdwenen... 'en er kwam *zeer duidelijk* een wapenschild voor den dag met een kroon zoo als thans



Jhr. V. de Stuers en P.J.H. Cuypers (zittend), die beiden zo'n belangrijk aandeel hadden in de restauratie van de Koppelpoort.

Uw bord vertoont'. Dat was reden voor hem opdracht te geven het wapen in de oude vorm te herstellen. Maar als men toch het 'nieuwerwetsche' wapen met twee leeuwen wenste, moest men het maar zeggen. Ook Victor de Stuers werd om advies gevraagd. In twee brieven van 27 en 29 november gaf hij de heren in Amersfoort een lesje heraldiek en stelde dat men zich opwond om niets. Het ging hier om een bord dat in de tweede helft van de 17de eeuw waarschijnlijk in de plaats van het in het begin van de jaren veertig van die eeuw afgebroken machicouli was gekomen. Vorm en schildering duiden daar beide op. Hij weerlegde daarmee ook de kritiek geuit door de heraldicus H. M. Werner²³). Men nam deze goede raad ter harte en op 30 november werd het ongewijzigde wapenbord opgehangen.

1. Tenzij anders vermeld zijn de gegevens voor dit artikel ontleend aan het handgeschreven verslag van W. F. N. van Rootselaar over de actie tot restauratie van de Koppelpoort en een bundel met verslagen, correspondentie, financiële verantwoording e.d. Ze zijn uit het voordelig saldo van de Commissie tot verzameling van gelden voor de restauratie van de Koppelpoort speciaal ingebonden met op de kaft in goud de titels: *Van de Koppelpoort* (deze bundel bevat ook een gecalligrafeerde lijst van de intekenaars) en *Archief van de Koppelpoort*. Het citaat in de titel van dit artikel is afkomstig uit een brief van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam aan de Amersfoortse gemeenteraad d.d. 6 december 1884.
2. Gegevens voor deze paragraaf zijn ontleend aan W. F. N. van Rootselaar, *De Koppelpoorten, de Volmolen, het Spui en de kade te Amersfoort. Historische Bizonderheden*, J. G. N. Renaud en G. van der Mark, Middeleeuws Amersfoort. Enige notities over zijn versterkingen en woonhuizen, in *Bulletin KNOB* (1959), 193-224 en J. Hovy, *Amersfoort in prent* (Zaltbommel 1975). Verder dank aan C. van den Braber, hoofd van de afdeling monumentenzorg van de gemeente Amersfoort, voor het kritisch doorlezen van deze paragraaf.
3. Ook Hovy vermeldt dit, op.cit. blz. 34.
4. Datering door het R.A. te Utrecht aan de hand van het watermerk (narrenkop).
5. Renaud en Van der Mark, op.cit. blz. 206.
6. Raadsnotulen, G.A. Amersfoort.
7. Hij deed dit in de vergadering van 10 april 1886 van de Commissie tot verzameling van gelden voor de restauratie van de Koppelpoort, waarvan hij zelf ook deel uitmaakte.
8. Uittreksels van deze correspondentie in de bundel Museum Archief (1878-1890), nr. 43 (Museum Flehite). Het dossier over de restauratie met o.a. deze correspondentie, aangelegd door de gemeente Amersfoort, was op het G.A. niet te achterhalen.
9. Museum Archief (1878-1890), nr. 39.
10. Notulenboek Flehite 1878-1892, blz. 44 e.v.
11. Volgens een artikel in *De Opmerker* 11 april 1885 bedroeg het aantal leden op dat moment 28.
12. Archief Flehite (1878-1890), nr. 42.
13. Archief Flehite (1878-1890), nr. 46.
14. Het bestuur bestond uit de heren W. F. N. van Rootselaar (r.k. geestelijke), mr. J. Heyligers (advocaat) en J. C. Rolandus Hagedoorn (arts).
15. Op 6 december zond ook de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam een dergelijke adhaesiebetuiging.
16. Men schreef alle personen aan wier naam voorkwam in het 'Cohier van den hoofdelijken Omslag' — een soort register van de inkomstenbelasting.

17. Jhr. mr. V. E. L. de Stuers (1843-1916), referendaris bij het ministerie van binnenlandse zaken, was daar hoofd van de afdeling kunsten en wetenschappen en heeft als zodanig een enorme invloed ten goede uitgeoefend voor de ontwikkeling van de monumentenzorg in ons land. Hij was ook de schrijver van het bekende Gids-artikel 'Holland op zijn smalst' (1873).
18. In maart en april 1885 verschenen bijdragen over de Koppelpoort in de *Huisvriend* (door H. M. Werner) en in *De Opmerker* (orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia) (twee bijdragen).
19. Volgens een mededeling in de Nieuwe Amersfoortsche Courant van 5 mei 1886 waren met name de reeds eerder genoemde prent van Rademaker en een afbeelding naar een tekening in de collectie Coenen van 's Gravesloot van belang geweest bij de restauratieplannen. Dit was overigens een 19de eeuwse tekening naar een thans niet meer te achterhalen voorbeeld!
20. Aanvankelijk had men hiervoor f 100,— op de begroting uitgetrokken, maar de heren vonden dit toch wat hoog. Men besloot toen er het bedrag van f 20,— dat Van den Hooff van Flehite ontvangen had voor het vervaardigen van een schaalmodel van het schothek van de Koppelpoort, af te trekken!
21. Men besloot deze bundels *Van de Koppelpoort* en *Archief van de Koppelpoort* aan de raad aan te bieden met het verzoek de eerste te doen plaatsen in de Koppelpoort en de tweede in het museum. Uit het verslag van de raadsvergadering van 3 mei 1887 (Bijvoegsel Utrechtsch Dagblad, 3 mei, G.A. Amersfoort) blijkt dat de bundels met twee foto's voor het gemeentearchief zijn aangeboden. Men gaat hier gaarne mee accoord, alleen wordt besloten op voorstel van H. W. A. van den Wall Bake de foto's in te lijsten en 'op eene geschikte plaats' op te hangen. Beide bundels werden echter aangetroffen in het museumarchief (zie ook noot 1) maar zijn inmiddels alsnog aan het gemeentearchief overgedragen!
22. In de vergadering van 10 april 1886 drukte mr. Heyligers overigens zijn spijt hierover uit.
23. Archief Flehite 1878-1890, nr. 93. Een bijdrage van Werner, gedateerd januari 1887, werd opgenomen in de *Nederlandsche Wapenheraut*. Hierin protesteert hij fel tegen het z.i. 18de eeuwse wapen(bord), dat niet paste bij de poort. Men had moeten kiezen voor het door Rademaker weergegeven bord anno 1640 of voor het in 1816 verleende wapen. De wapenschildering, die thans de Koppelpoort siert, dateert uit 1972 en werd ontworpen door C. van den Braber.

Vouwbladen Monumentenzorg

De laatste jaren zijn door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg verschillende vouwbladen betreffende allerlei monumenten uitgegeven. In 1979 werden de eerste zes vouwbladen gebundeld tot het boek 'Kijken naar Monumenten in Nederland'. Onlangs zijn de drie laatste in deze serie verschenen: Vestingwerken, Klokken en Torenuurwerken en Historische orgels. Elk vouwblad bevat weer een schat aan gegevens en foto's. Ze zijn te bestellen bij bovengenoemde Rijksdienst, Postbus 1001, 3700 BA Zeist.

Tentoonstelling najaar 1981

Graven naar Amersfoorts verleden
24 oktober t/m 6 december

De laatste jaren zijn dankzij gericht onderzoek en ook bij toeval tal van vondsten aan het licht gekomen, die ons een beter inzicht geven in de ontwikkeling van het alleroudste Amersfoort en het leven in de middeleeuwen. Speciale aandacht zal besteed worden aan het wonen en de nijverheid (met name de pottenbakkerij). Maar ook tal van kloosters (onder meer het Observantenklooster) hebben de laatste jaren boeiende gegevens en vondsten prijsgegeven. Verder zal nader ingegaan worden op de methodieken van het stadskernonderzoek en de betekenis daarvan voor de reconstructie van de vroegste geschiedenis van de stad.

Speciale aanbieding

De lezers van dit blad willen wij gaarne wijzen op de speciale aanbiedingsprijs voor de twee publicaties van de Oudheidkundige Vereniging Flehite: *Weerklank. Opstellen over de geschiedenis van Amersfoort e.o.* (72 blz.) en C. A. van Kalveen, *Onderwijs te Amersfoort 1806-1860* (126 blz.), voor de gezamenlijke prijs van f 7,50 (exclusief porto-kosten). Verkrijgbaar aan de balie van het museum. Daarnaast zijn er nog een beperkt aantal oude agenda's verkrijgbaar à f 5,— per stuk. 1977 — tekeningen en prenten van Jan de Beyer
1979 — prentbriefkaarten van Amersfoort
1980 — tekeningen van Utrechtse kastelen

Bij het afscheid van mevrouw Heijenga als conservatrice

Per 1 oktober moet mevrouw M. W. Heijenga-Klomp in verband met haar gezondheid haar functie als conservatrice bij museum Flehite beëindigen. Het is op dit moment nog moeilijk voor te stellen wat dit zal betekenen want mevrouw Heijenga en Flehite waren één, al vele, vele jaren lang. Door haar grote archeologische belangstelling was zij sinds 1964 bestuurslid van de Oudheidkundige Vereniging. Dit bleef zij tot in 1969. Zij was het die in die toen voor Flehite zo moeilijke periode wees op de man die voor de Vereniging en het museum een nieuwe tijd zou inluiden: A. F. H. Buining. Hij zag zeer juist dat het dagelijks beheer over het museum meer moest zijn dan een aardige vrijetijds besteding van een bestuurslid. Hij wist dan ook gedaan te krijgen dat mevrouw Heijenga per 1 januari 1970 een officiële aanstelling kreeg als waarnemend conservator van het museum. Aanvankelijk voor halve, later voor hele dagen. Alleen degenen die nauw bij de gang van zaken in het museum betrokken zijn geweest, weten hoe verschrikkelijk moeilijk deze periode tot de realisering van de nieuwe constellatie en de aanstelling van een nieuwe directeur wel geweest is. Het bestuur moest een keihard gevecht leveren om een nieuwe organisatie op poten te zetten met grote subsidies van de verschillende overheden. Breestraat 76 werd aangekocht en gerestaureerd en het museum moest doordraaien, met een minimum aan mankracht en een minimum aan geld.



Mevrouw Heijenga moest maar tentoonstellingen organiseren en publiek aantrekken, echter zonder kosten! Als wij de lijst van de tentoonstellingen uit die jaren (zie ook Flehite 11 (1979), nr. 3/4 blz. 66/67) doornemen, kunnen wij slechts spreken van een bewonderenswaardige prestatie. Om er enkele te noemen: herdenkingstentoonstellingen als Johan van Oldenbarnevelt (1969) en Het Rampjaar (1972), meer algemene tentoonstellingen als Tabakorama (1970) en De apotheek in de loop der eeuwen (1971), archeologische tentoonstellingen als Van Steentijd tot Sticht (1973) en Mammoet op zolder (1974) met een enorm aantal, met name jeugdige, bezoekers. Maar een in de geschiedenis van Flehite tot dan ongekende bezoekersexplosie bracht toch wel de expositie Twee eeuwen kinderspeelgoed (1973) te weeg. Het museum trok dat jaar 10.250 bezoekers. Doch naast dit 'uiterlijk vertoon' moest ook binnenskamers veel werk verzet worden. De constante zorg voor de collectie — in gebouwen met de meest ongunstige klimatologische toestand. Op een gegeven moment werden zelfs natte lakens in de depots opgehangen om de vochtigheidsgraad enigszins op peil te houden! En daarnaast het beantwoorden van de vele schriftelijke en mondelinge vragen en het helpen van bezoekers van de bibliotheek. Mevrouw Heijenga was de grote vraagbak en het moest

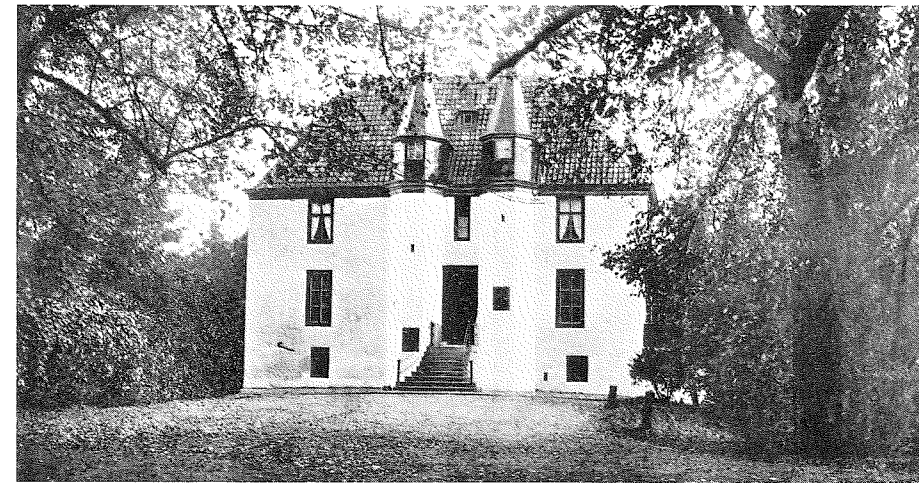
gek lopen of zij wist het antwoord te vinden of de vragenstellers op goede wijze door te sturen naar elders. En als de museumbibliotheek niet toereikend was schroomde zij niet de benodigde boeken uit haar eigen bibliotheek mee te nemen. En dan spreken wij nog maar niet eens van de talloze lezingen en excursies die door haar georganiseerd werden. Het museumwerk, en dat in Flehite in het bijzonder, had mevrouw Heijenga's grote liefde. Ze zette zich totaal in, hoeveel problemen dat haar met haar zwakke gezondheid ook gaf. Ze was ook steeds bezig haar kennis te vermeerderen: door te lezen over Amersfoort, over kunst, door het bezoeken van tentoonstellingen en cursussen. Want op die manier zou ook het museum beter van haar kennis kunnen profiteren.

Tot slot nog een opmerking van meer persoonlijke aard. In de afgelopen jaren is mevrouw Heijenga met haar enorme kennis van de geschiedenis en van het museum een zeer grote steun geweest. Zij heeft zich steeds voor 100% achter de veranderingen en vernieuwingen opgesteld, zij het dat zij soms, op de haar eigen wijze, wat tegengas gaf als zij zulks nodig achtte. Als een vaste verschijning in het museum zullen wij mevrouw Heijenga missen maar wij weten dat zij zich, wanneer mogelijk, zal blijven inzetten voor haar geliefd Flehite.

B. G. J. E.



Boekbespreking



De Coelhorst te Hoogland, vóór de verwoesting in 1940.

H. J. Poots, *'t Hoogh Landt'*. Rabobank Hoogland 1981. 79 blz., afbn., krtn., f 7,50. Met dit smaakvol uitgegeven en fraai geïllustreerde boekje viert de Rabobank Hoogland haar 75-jarig bestaan, d.w.z. op 2 maart 1906 werd de Coöperatieve Boerenleenbank 'Hoogland' opgericht, voortgekomen uit de Spaar- en Leenkas van de Boerenbond (sedert 1896). Later heet de bank R.K. Boerenleenbank en is, evenals de Coöperatieve Zuivelfabriek van 1909, aangesloten bij de R.K. Boerenbond. Weer later vervalt het epitheton 'rooms-katholiek'. Maar slechts een zeer klein gedeelte van dit werkje is gewijd aan de jubilerende bank. Het vormt een overzicht van, of beter gezegd, fragmenten uit de geschiedenis van het dorp Hoogland. De auteur, die zich vooral in het weekblad De Stad Amersfoort verdienstelijk maakt door de publicatie van vele interessante en meestal ook gedegen historische bijdragen, waarvan een aantal in de Kroniek van ons blad werd aangekondigd, heeft zich thans gewaagd aan het schrijven van wat wij het best als een tussending tussen 'flitsen' en een 'overzicht' kunnen aanduiden. Wie de prettig leesbare bijdragen van Poots kent wordt wellicht wat teleurgesteld, maar dit zou niet geheel redelijk zijn. Feitelijk is het schrijven van zo'n dorpsgeschiedenis een zodanig moeilijke opgave dat de toch altijd nog journalistieke benadering van de schrijver in boekvorm tekortschiet. Dit is eigenlijk geen wonder: wat moet men niet alles beheersen om deze taak tot een goed

einde te brengen! De zwakste punten vertonen natuurlijk de oudste tijden, in het bijzonder de middeleeuwen. Maar het zou schoolmeesterachtig zijn om hier op alle slakjes zout te leggen. Over bepaalde vraagstukken kunnen vaklieden soms ook niet tot overeenstemming komen. De problemen zijn ingewikkeld, een grote kennis van institutionele en sociale toestanden is vereist om uit de schaarse bronnen aannemelijke conclusies te kunnen trekken. Voor latere tijden geldt dit bezwaar uiteraard steeds minder: de toestanden en denkwijze beginnen meer de onze te naderen, men kan de dorpsgeschiedenis meer geïsoleerd behandelen omdat meer van het nationale en regionale kader van deze geschiedenis bekend mag worden verondersteld. Houdt men met het bovenstaande rekening dan kan men veel plezier beleven aan het lezen van dit boekje. Over Hoogland is eigenlijk wel vrij veel uitgezocht en gepubliceerd (vooral aan de hand van de geschiedenis van het Malencollege), maar het is nuttig, een en ander bij elkaar te hebben. Allerlei aspecten van het dorpsleven komen naar voren en vooral oudere Hooglanders zullen er plezier aan beleven. Wil men het aanschaffen dan moet men f 7,50 storten op gironummer 76484 t.n.v. Rabobank Hoogland, Kerklaan 4, 3828 ES Hoogland. Verkrijgbaar uiteraard zolang de voorraad strekt, dus het verdient wel aanbeveling, zich eerst daarover zekerheid te verschaffen.

Kroniek

Ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van het Protestants-Christelijk Ziekenhuis 'De Lichtenberg' te Amersfoort verscheen als no. 175 (jrg. 29, juni 1981) van het personeelsinformatieblad een speciale uitgave *50 jaar ziekenhuis De Lichtenberg, 1931-1981* (36 blz., afbn.). Deze aflevering geeft veel informatie over de geschiedenis van de Stichting, het ziekenhuis en het verpleeghuis, de directeuren, artsen en ander personeel, met vele oude foto's, ook van courantenberichten uit vroeger tijd. Tevens verscheen een herdruk van het Hervormde predikbeurtenblad *De Amersfoortsche Kerkbode* van 5 april 1930, bijna geheel gewijd aan de oprichting van de stichting De Lichtenberg.

Blijkens Heemschut 58 (1981), no. 4/5, blz. 84, heeft de gelijknamige vereniging bij B. en W. van *Rhenen* erop aangedrongen dat aandacht wordt besteed aan het behoud van de nog overgebleven *tabaksschuren*. In genoemde gemeente zijn nog een negental van deze schuren met hun karakteristieke kenmerken voorhanden. Hetzelfde blad bevat op de binnenzijde van de omslag een advertentie, waarin het bekende Amersfoortse muurhuis 't Sluisje' te koop wordt aangeboden. De advertentie bevat een korte omschrijving van het interieur. Maar bovendien heeft de makelaar Kamerbeek te Amersfoort een brochure over dit huis samengesteld.

De Zandloper is het wekelijkse informatie-bulletin van de omroepparochie Sint Franciscus Xaverius aan 't Zand te Amersfoort. In verband met de lopende restauratie van de rooms-katholieke kerk aldaar, die uit de jaren 1816/7 stamt, zijn nummers uit mei en juli 1981 onder de titel *Restauratie-informatie* geheel gewijd aan dit onderwerp. Zij bevatten veel interessante bijzonderheden over de huidige stand der restauratie, maar ook over de toekomstige inrichting van de kerk. Het orgel (uit 1819), de preekstoel, tijdelijke voorzieningen in verband met de bouwwerkzaamheden, de financiering, het restauratiefonds en nog heel veel meer komen ter sprake. De volgende nummers zullen de lezers op de hoogte houden van het verdere verloop van de restauratie, die men in oktober 1982 hoopt af te sluiten.

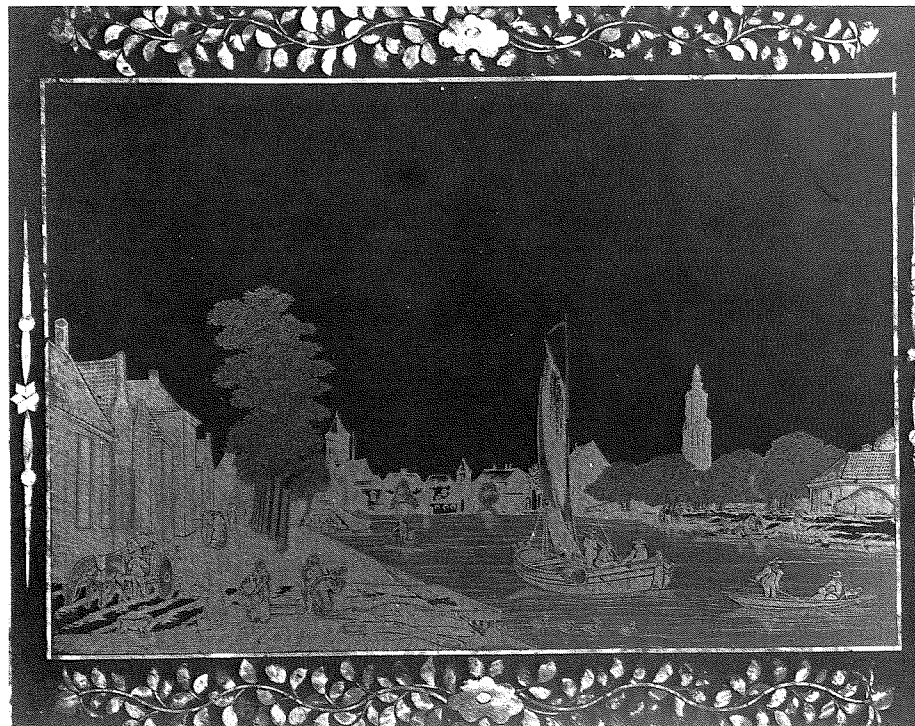
J.H.

Een Japans lakpaneel met een afbeelding van Amersfoort

C. J. A. Jörg

Museum Flehite is onlangs een nieuwe aanwinst rijker geworden, namelijk een lakpaneel waarop een gezicht op Amersfoort staat afgebeeld (afb. 1). Het paneel meet 23 x 15,5 cm en is gemaakt van zwart verlakt hout waarop de voorstelling iets verhoogd in goudlak is aangebracht. Het is gevat in een lijst, vermoedelijk nog de originele, die eveneens van zwart verlakt hout is gemaakt, ingelegd met bloemranken van paarlmoer. Op grond van de techniek waarin zowel de lijst als het paneel zijn uitgevoerd kan gesteld worden dat het stuk vervaardigd werd in Japan op het eind van de 18de eeuw. De voorstelling kan zonder enige moeite herkend worden als een gezicht op Amersfoort, gezien vanaf de Eem.

De identificatie van de voorstelling geeft dus geen enkel probleem, maar het is natuurlijk wel merkwaardig deze aan te treffen op een stuk lakwerk dat in Japan gemaakt is. Om de vragen die dit voorwerp oproept voor een deel te kunnen beantwoorden, is een stukje geschiedenis in vogelvlucht nodig. In 1602 werd de Verenigde Oostindische Compagnie (V.O.C.) opgericht en de handel op Japan was één van de doelstellingen. In 1609 arriveerde een gezantschap van de Compagnie in Japan en verkreeg van shogun Ieyasu Tokugawa toestemming een handelskantoor te openen in Hirado, gelegen in Kyushu. Tot 1641 werd daar jaarlijks handel gedreven, waarbij men geduchte concurrentie ondervond van de Engelsen, de Spanjaarden en vooral van de Portugezen. Binnenlandse conflicten, gevoerd door de succesvolle verspreiding van het katholicisme, leidden er echter toe dat Japan zich afsloot voor alle buitenlandse handel en dus voor de buitenwereld. Alleen de Nederlandse kooplieden, bij wie handel voor zending ging, en de Chinezen konden onder strikte controle hun transacties voortzetten. Beide groepen kregen in Nagasaki kantoren en pakhuizen toegewezen, de Nederlanders op Decima, een kunstmatig eiland in de baai, door een brug met de stad verbonden. Tot 1854, toen Japan door de Amerikanen gedwongen werd haar havens weer voor buitenlanders open te stellen, waren de Japanners op de Nederlanders en de Chinezen aangewezen voor informatie over de rest van de wereld. Er bestaat een uitgebreide literatuur over de ontwikkelingen op cultuur-historisch gebied die daarvan het gevolg waren. Daarin wordt een belangrijk



Lakpaneel met gezicht op Amersfoort, goudlak op zwart verlakt hout, 23 x 15,5 cm, Japan, 4e kwart 18de eeuw. Amersfoort, Museum Flehite.

punt vaak over het hoofd gezien, namelijk het feit dat veel van die ontwikkelingen te danken waren aan de particuliere handel die V.O.C. dienaren in Decima konden drijven. De Compagnie bezat namelijk niet werkelijk het handelsmonopolie dat haar altijd toegekend wordt. In 1683 voerde de Japanse overheid het systeem van de zogenaamde Kambang-handel in, waarbij kooplieden toestemming kregen om tot een bedrag van ongeveer 1½ ton privé handel te drijven, buiten de Compagnie om. Hiervan maakte men natuurlijk tot de laatste cent gebruik. Behalve zilver, goud, zijden stoffen en porselein was ook lakwerk een attractief artikel voor deze particuliere handel. In Europa waren verlakte 'comptoirs', kastjes met laadjes, afgesloten door twee deuren, bijzonder in trek, evenals kisten, kamerschermen, dozen, borden en andere voorwerpen van lakwerk. Aan sommige Europese vorstenhoven richtte men

zelfs lakkabinetten in, vertrekken waarvan de wanden betimmerd waren met panelen van lakwerk, die afkomstig waren van gesloopte meubels en schermen. De groep die zich lakwerk kon permitteren was echter maar klein, aangezien de aanschaf duur was. Een goed stuk lakwerk was namelijk bijzonder arbeidsintensief. Het moest ruim 40 behandelingen ondergaan voor het voor verkoop gereed was. Japans lak wordt gemaakt van het sap van een bepaalde boom (Rhus Vernicifera) dat hard wordt in de lucht. Een voorwerp kreeg laag na laag, die stofvrij — liefst op open water — moest worden aangebracht en per laag enkele weken moest drogen. Door polijsten werd tenslotte de glans bereikt, terwijl versieringen in lagen in anders gekleurde lak werden uitgevoerd. De hoge kostprijs was de reden dat de Compagnie lakwerk maar op kleine schaal inkocht, voor een deel als relatie-geschenk voor vorsten en andere machthebbers in Azië, voor een deel als handelsartikel.



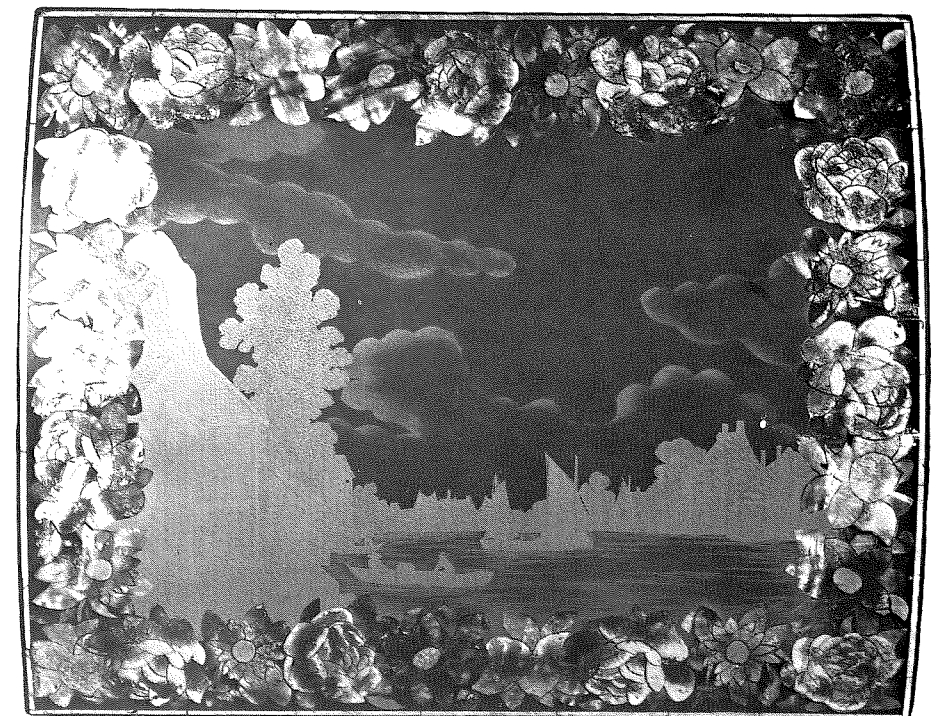
Gezicht op Amersfoort, kopergravure door J. Bulthuis uit Vaderlandsche Gezichten (1786-1792), deel 2, 24,3 x 17,6 cm, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

Behalve voor de Compagnie kochten de kooplieden in Decima ook partikulier veel lakwerk, als geschenk voor hun meerderen of vrienden, voor eigen gebruik maar vooral in opdracht van derden. Zij waren immers de enigen die bestellingen voor lakwerk volgens specificaties of meegegeven modellen konden laten maken, en ongetwijfeld lieten zij zich voor de verleende bemiddeling uitstekend betalen. Decima was niet voor niets zo'n geliefde post bij Compagnies dienaren — je kon er sneller dan waar ook in Azië rijk worden.

Nu is het opvallend dat van al het lakwerk dat nog over is gebleven wel de vorm vaak aan een Europees voorbeeld ontleend is, maar dat de versiering bijna altijd in Japanse stijl is uitgevoerd. Zeldzame uitzonderingen hierop vormen stukken lakwerk met familiewapens of initialen. Hierin komt pas verrassend laat verandering, zo omstreeks 1780. Het is nog niet duidelijk wie het initiatief nam — vaak wordt zonder bewijs de naam van het 'opperhoofd' J. F. van Reede tot de Parkeler genoemd — maar opeens verschijnen er dan allerlei verlakte voorwerpen met een versiering die duidelijk gekopieerd is van Europese prenten. Een bekend voorbeeld vormen de ovale, zwart verlakte koperen plaquettes met portretten van Europese beroemdheden in goudlak of paarlmoer. In een ander artikel ben ik uitvoeriger ingegaan op dergelijk lakwerk en op de prenten die als voorbeeld dienden, waarbij ik een globale indeling in groepen maakte. Eén van die groepen omvat lakpanelen met stads- en dorpsgezichten, en het hier besproken Amersfoortse paneel is daarvan een bijzonder fraai en goed bewaard gebleven voorbeeld. Evenals al het andere lakwerk in dit genre is ook hiervan de voorstelling gekopieerd van een prent en wel van een kopergravure uit deel 2 van de driedelige publikatie van J. Bulthuis, getiteld *Vaderlandsche Gezichten*, naar het leven geteekend, uitgegeven in Amsterdam in 1786-92 (afb. 2). Het zal meteen opvallen dat in het onderschrift van deze prent de voorstelling niet een gezicht op Amersfoort

genoemd wordt, maar op Delft. Kennelijk waren ook toen al drukfouten niet te vermijden. . . . Bij vergelijking is duidelijk dat de Japanse lakwerker het voorbeeld nauwgezet volgde, een hele prestatie als men bedenkt hoe vreemd de Europese wijze van afbeelden en het gebruik van perspectief hem moet zijn voorgekomen. De prijs zal er dan ook wel naar geweest zijn. Zoals gezegd bestaan er meer lakpanelen met stadsgezichten, ofschoon ze zeldzaam zijn. Zo bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam een paneel met een afbeelding van een straatgezicht in Rome. Dit stuk is gesigneerd met 'Sasaya', een signatuur die wel vaker voorkomt op dit type lakwerk en waarschijnlijk een werkplaats aanduidt die hierin gespecialiseerd was. Misschien is ook

het Amersfoortse paneel daar gemaakt. Uit oude veilingskatalogi is bekend dat er panelen met afbeeldingen van Batavia, St. Petersburg, Venetië en Parijs bestaan hebben, maar het is mij niet bekend waar deze zich momenteel bevinden. Het is niet onmogelijk dat het de restanten zijn van een samenhangende serie, die oorspronkelijk meerdere panelen telde met afbeeldingen van bekende Europese steden, in navolging van de portretplaquettes met beroemde personen. Iets dergelijks zou heel goed passen in de verzameltraditie van de late 18de eeuw. Het paneel met Amersfoort zou dan onderdeel geweest kunnen zijn van een aparte serie met Nederlandse steden. In dat verband is een verlakte doos in het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden bijzonder interessant. Het deksel daarvan wordt gevormd door een iets gebogen paneel met een gezicht op Overschie (afb. 3). Ook hiervan was het voorbeeld een prent in het tweede deel van Bulthuis' *Vaderlandsche Gezichten*. Over de herkomst van dit Leidse stuk is gelukkig iets meer bekend. Het vormde onderdeel van de



Bovenzijde van een doos, goudlak en paarlmoer op zwart verlakt hout, Japan, 4e kwart 18de eeuw, Leiden, Rijksmuseum voor Volkenkunde, ex kollektie J. F. van Overmeer Fischer.

verzameling van J. F. van Overmeer Fischer die gedurende de Franse tijd als pakhuismeester op Decima verbleef. In 1832 werd zijn uitgebreide kollektie Japanse (kunst)voorwerpen aangekocht voor het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden in Den Haag, dat later opging in het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Omdat zowel het Amersfoortse paneel als de Leidse doos teruggaan op voorbeelden uit één en hetzelfde boek, is het verleidelijk om ook dit paneel als een bestelling van Van Overmeer Fischer te zien, maar een bewijs hiervoor valt niet te geven bij gebrek aan exacte gegevens. Wel is duidelijk dat al het Japanse lakwerk, versierd naar Europese prenten, op partikulier initiatief besteld werd; er is in de V.O.C. archieven althans niets over gevonden. In het kader van de Kambang handel waren zulke privé bestellingen ook heel goed uitvoerbaar. Op grond van de verschijningsdata van de gebruikte prenten kan gesteld worden dat het overgrote deel van dit type lakwerk gemaakt werd in het vierde kwart van de 18de eeuw en in het begin van de 19de eeuw. Op de vraag wie dit lakwerk liet vervaardigen kan slechts bij een enkel stuk antwoord gegeven worden. Wat het Amersfoortse paneel betreft is dat niet het geval, maar hopelijk brengt een toevallige vondst in een familie- of handelsarchief ooit nog eens opheldering.

Anton G. Weiler en Noël Geirnaert, *Monasticon Windeshemense; dl. 3: Nederlande*. Brussel, 1980. 657 blz., afbn., krtn. Archief- en Bibliotheekwezen in België, extra nummer 16. Dit omvangrijke boekwerk maakt slechts een klein onderdeel uit van een groots opgezette serie kloosterbeschrijvingen, omvattende Duitsland, België en Nederland. Deze serie, verschijnende in de Duitse taal, dient, voorzover Nederland betreft, tot vervanging van het bekende Monasticon Batavum van M. Schoengen, dat verscheen in de jaren 1941 en 1942 en nu gedeeltelijk verouderd is. Een van de onderseries is gewijd aan de kloosters, die waren aangesloten bij de Congregatie van Windesheim (Broeders des Gemenen Levens), waarvan deel 1 aan België, deel 2 aan Duitsland en deel 3 aan Nederland. Een vierde deel, dat nog moet verschijnen, zal de registers bevatten. Voor onze streek is dit deel van belang omdat er een zeer uitvoerige en gedetailleerde opgave van bronnen en literatuur wordt gegeven omtrent de kloosters Mariënhof en St.-Jansconvent, alsmede beknopte overzichten van hun geschiedenis, ook na de Reformatie. Andere kloosters van de Windesheimse congregatie waren binnen de gouw Flehite niet voorhanden. Wij zullen ons beperken tot deze gedeelten van het boek. Een bespreking van de opzet der serie en de uitwerking hiervan valt buiten ons kader. Het gedeelte over Mariënhof (blz. 74-96) en dat over Vredendaal-St.-Jan (blz. 453-474) omvatten ieder iets meer dan 20 bladzijden. In deze betrekkelijk beperkte ruimte zit een enorme veelheid aan gegevens en verwijzingen verwerkt. In het eerste geval werd deze overvloed mogelijk door het onvermoeide speurwerk van dr. C. A. van Kalveen, in het tweede door dat van dezelfde en drs. E. T. Suij. Het is duidelijk geen 'leesboek'; wie dit zou verwachten wordt onherroepelijk teleurgesteld. Het is echter een naslagwerk en als zodanig onuitputtelijk. De grote uitvoerigheid der bronopgaven wordt mede veroorzaakt door de noodzaak, de gegevens uit verschillende archieffondsen te putten. Immers, de kloosterarchieven zijn gedurende de begintijd van de Tachtigjarige Oorlog, toen de kloosters werden

geseculariseerd, grotendeels verdwenen. Men was dus aangewezen op overal in gemeente- en rijksarchieven, in bibliotheken en collecties verspreide stukken. Wij mogen verheugd zijn, zoveel materiaal over de kloostergeschiedenis van onze streek bijeen te vinden. Een kleine opmerking: wij weten dat de broeders, die in 1405 uit Amersfoort (achter het St.-Pietersgasthuis) naar St.-Andrieskamp, even buiten de stadsmuren tussen Triesgenspoort en Monnikendam, vertrokken, vanaf 1420 tot 1547 in De Birk waren gevestigd, waar nu het Langehuis nog aan hun verblijf herinnert. (Daarna verhuisden zij naar De Kleine Haag binnen de stadsmuren, waar nu o.a. de R.O.B. is gevestigd.) Het Birkse klooster, evenals het latere Amersfoortse 'Mariënhof' geheten, wordt in Amersfoort gelocaliseerd. Dit is niet juist. Het gedeelte van de buurschap De Birk waar dit klooster was gelegen maakte en maakt nog steeds deel uit van de gemeente Soest en heeft nooit onder Amersfoort behoord. De plaatsnaam Soest had dus in dit deel niet mogen ontbreken. Naar aanleiding van het op blz. 85 medegedeelde over de bestemmingen van de onderdelen van het klooster Mariënhof aan de Kleine Haag moet ik erop wijzen dat de achtereenvolgende blaffaards van het Huisgeld uitsluitend de huiseigenaren vermelden, die niet noodzakelijk met de bewoners behoeven samen te vallen. Een aansporing om zich direct aan het lezen te zetten kan deze bespreking uiteraard niet zijn. Maar wie iets wil opzoeken over de genoemde kloosters (en natuurlijk over vele andere), weet waar hij terecht kan!

J. H.

ElectroVanGeet

ontwerpt en installeert
electrotechnische projecten

42 jaar electro geniek

Electro Van Geet B.V.
Nijverheidsweg Noord 95
3212 PL Amersfoort
tel. 033-35121



Uitnodiging

Weet U eigenlijk wel wat U voor Uw geld kunt verlangen? Een echte SieMatic inbouwkeuken! Een keuken, die tot voorbeeld werd. Een bestseller. Maak kennis met de SieMatic. Persoonlijk! Bezoekt onze keuken showroom.

SieMatic



BV Bouwmaterialenhandel

v.d. Donk & Romeijn

Havenweg 5 Amersfoort
Telefoon 033-16946)

de algemene boekhandel

leusderweg 184-186

amersfoort

AMERSFOORTSE KREDIETBANK

voor:

- uw persoonlijke lening
- uw doorlopend krediet.

Geen winstoogmerk, deskundig advies,
snelle beslissing, uw belang staat voorop
... vandaar naar de A.K.B.

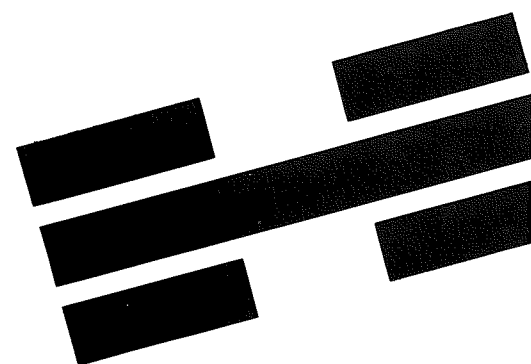
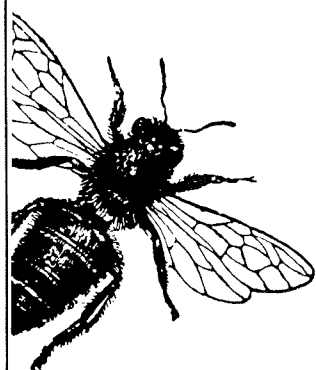
Vraag vrijblijvend inlichtingen!



Hoofdkantoor:
Eemstraat Oost 58, Amersfoort.
Telefoon 033 16527, 36576 en 17400.

Geopend:
maandag, dinsdag, woensdag en vrijdag
van 8.30-12.00 uur en van 13.30-16.30 uur;
donderdag van 8.30-12.00 uur en van 13.30-20.00 uur.

LET OP DE KOSTEN!



Alleen
een bij
bouwt beter
dan

Heilijgers | Amersfoort

Wie een
medicijnkastje heeft,
zet er Norit in

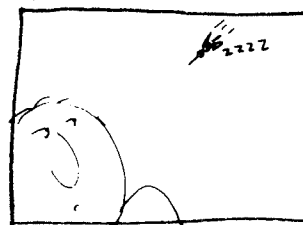


Norit is een
vertrouwd middel
bij maag- en
darmstoornissen.
Bovendien kan
Norit levens-
reddend zijn bij
vergiftigings-
gevallen. Het
hoort in elk
medicijnkastje
thuis. Norit
b e h o u d t zijn
heilzame kracht.
Vraag Norit aan
Uw apotheker of
drogist.

NORIT

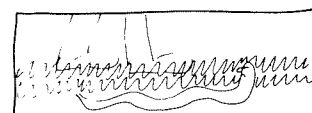
De AGO verzekert tegen:

Aalmoezen
aanstekelijke griep-
patiënten



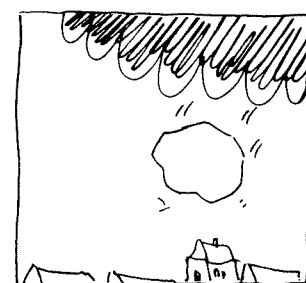
**aanvallende malaria-
muskieten**

aanvallende reebokken
aanvaringen
aanzwellende storm
aardigheidjes van
practical jokers
abusievelijk links
afslaande legertrucs
abuizen
achteromkijkende stuurlui
achteruitrijdende
tractoren



addertjes (onder 't gras)
afbrekende bruggehoofden
afdankertjes
afdrijvende waarde-
papieren
aftandse asfaltweggetjes
alligators
almaar moeten vragen
andere auto's
andere schepen
andermans onkunde
armoe op de oude dag
averij

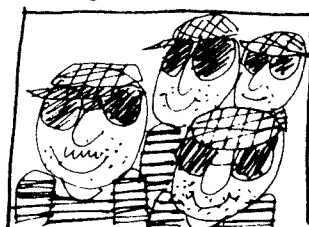
Bacillen en bacteriën
bakfietsen met
ondeugdelijke remmen
bedorven viskoekjes
beginningen op de weg
Bello de hond van de
buren
beren
besmette appeltjes
beten van de brilslang
betuttelen
bijtende bouwiers
bijziende discuswerpers
blunderen
Boris Boef
boterzachte bermen
brand



**buitengewoon grote
hagelstenen**

Cacteeën op stoelzittingen
catastrofaal manoeuvreren
met glaswerk
chauvinistische supporters
chirurgische ingrepen
colonnes rode mieren
cypse katten op
vierbaanswegen

**Dankbare sint-bernards-
honden**
debuterende behangers
demarrerende fietsen-
dieven
derderangs klusjesmensen
desastreus optredende
zeeëgels



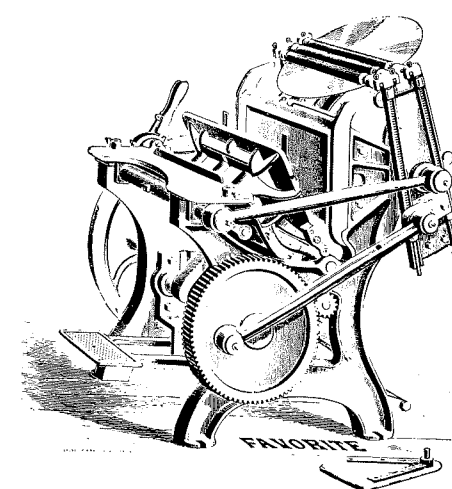
De Zware Jongens
dichtklappende deuren
diepe ravijnen
diepe armoede
dinges
doelbewuste everzwijnen
domme dingen
doorgaand verkeer
door rood licht lopen
van je hond
driedubbel overgehaalde
kwajongensstreken

(Voor de volledige lijst
verwijzen wij u naar uw
assurantie-adviseur.)

ago
verzekeringen

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

als museumstuk...



Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.
Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit...
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen
nederlandse screendrukindustrie bv

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-163 49

De AGO verzekert alles (en nog wat).

